

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201
.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVI/4—5

UNIV. of MICH.

FEB 28 1986

Current Serials

**БЕОГРАД
1985.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVI (нова серија)

Св. 4—5 (1985)

САДРЖАЈ

Извори супстанције и структуре српскохрватског књижевног језика (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	167
Структура слога и проблем силабизација у српскохрватском језику (РАДОЈЕ СИМИЋ)	181
Именичка образовања с префиксима <i>над-</i> и <i>под-</i> (МИЛИЦА РА- ДОВИЋ-ТЕШИЋ)	205
Неки случајеви конгруенције у језику Марка Миљанова (БРАНИ- СЛАВ ОСТОЈИЋ)	220
Гласовне промене у енклизи (ЗОРКА КАШИЋ)	228
Из терминологије и лексике	
Неки проблеми српскохрватске дијалектолошке номенклатуре (ДРА- ГОЉУБ ПЕТРОВИЋ)	234
Термин <i>видео</i> (ЈАСМИНА МИХАЈЛОВИЋ)	241
Из проблематике именица с месним значењем (ТАТЈАНА ЖИГИЋ и ИВАНА ПРИБИЋЕВИЋ)	253
Дописи и питања	
Негација уз инфинитив и рјечцу <i>да</i> + презент (МИЛОРАД ЂИР- КОВИЋ)	261
Писање сложених скраћеница (ДУШАН НИКОЛИЋ)	264
Напомене уз два претходна прилога (МИТАР ПЕШИКАН)	269
Око часа и сата (МИТАР ПЕШИКАН)	273
Хроника	
ПАВЛЕ ИВИЋ: О актуелним проблемима нашег књижевног језика	276
Спомени	
Четврт века од смрти Александра Белића (ДРАГО ЂУПИЋ)	282

ИЗВОРИ СУПСТАНЦИЈЕ И СТРУКТУРЕ СРПСКОХРВАТског КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

(Речник језика Петра II Петровића Његоша, I—II, у редакцији
академика М. Стевановића, Београд 1983)

1. Литерарни израз као атрибут народног језика у функцији општеприхваћеног стандарда несумњив је историјскојезички појам којим наша наука већ поодавно оперише. Очито је то несумњива чињеница када се констатује суштина оснивања и учвршћивања књижевног језика: језик добрих писаца¹ — супстанција, згуснута маса материје из које се кристалише структура грама-тичких законитости. У тој светлости пуно оправдање и научну основаност има, наизглед једноставна, готово карактера теореме, констатација каква је ова: „Учвршћивању угледа народног језика као литерарног израза допринело је и објављивање Горског вијенца Петра II Петровића Његоша. Владика — песник је чврсто стајао на тлу свог завичајног зетског дијалекта, ијекавског, али иначе у многоне различитог од Вуковог источнохерцеговачког. Његош је изврсно познавао тај једри и живописни говор, као и афористични начин изражавања својих земљака... Његов речник је веома богат... издашно [се] користио речима из црквеног језика, махом рускословенским, али не ретко и српкословенским... Хибридни спој дијалекатског и књишког постао је под Његошевим пером изванредно снажан изражајни инструмент. То је пре свега заслуга необичног Његошевог талента, али и чињенице да је он надахнуто црпао из двеју великих баштина које је присно познавао: народне поезије и црквене књижевности.“²

2. Дата за језик једног писца, она није могла проистећи ни из чега другог до из уочавања чињенице да је Његошев језик у активном слоју језгра нашега књижевног језика и да,

¹ B. Stolz, Kopitar and Vuk: An assessment of their roles in the rise of the new Serbian literary language, *Papers in Slavic Philology* 2, No. 184, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor 1982, 165

² П. Ивић и Ј. Кашић, *О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878*, Историја српског народа V/2, СКЗ Београд 1981, 350—351.

као такав, непрестано, са сваком стваралачком генерацијом, даје нови импулс развиту модерног књижевног језика. Екстралингвистичка потврда су томе, на пример, и Андрићев и Селимовићев став према нивоу Његошевог језика. Први од њих ће за њега рећи да је Његош „водио часну и тешку борбу правог писца са својом мисли и са њеним изразом, и у својим најбољим часовима налазио онај облик који је једини прави, у коме је заиста ‚речима тесно а мислима пространо‘ и који се само упорном борбом и преданим радом налази и осваја.”³ Други — да је то обогаћен, измењен, стилизован — на виши мисаони ниво дигнут народни језик.⁴ А обојица су, у континуитету развита нашег језика, достојни својих претходника — ствараоци тога језика.

3. Редактор Речника језика Петра II Петровића Његоша (САНУ — ЦАНУ, Београд 1983), академик М. Стевановић ову значајну чињеницу формулише, у уводу датом делу, овако: „Он [је] један од твораца нашег књижевног језика. Он, прво, иде међу писце, ако не и испред свих других писаца новијег времена, који су за основицу свог књижевног језика узели народни, за шта се залагао, беспштедно борио и што је коначно изборио Његошев велики савременик Вук Караџић. Осим тога, Његошев језик није био само народни него богатији од народног, а у сваком случају је знатно шире основе; он је укључивао у себе и извесне творачке елементе дотадашњег језика наших књижевности. Велики је песник из овога језика спонтано узимао оно што је у њему било најпозитивније; допуштао је себи, штавише, и позајмљивање из књижевног руског језика, ако не много из најновијег, свакако из црквеноруског, тј. из руског књижевног језика до Пушкинове епохе.” То се, као и елементи старог српскословенског језика, затим и многи архаизми и „варваризми” — и у лексици, и у синтакси, са гномским карактером његове фразеологије, како М. Стевановић каже, — „из књига, не само из Његошевих дела него и из дела неких других наших писаца, улило у народни језик” и зато је Његош „више од било којег другог појединог нашег песника — стваралац широке основице српскохрватског књижевног језика.”⁵

4. И, с обзиром на све ово и, посебно, с обзиром на то да се у многим написима и расправама о Петру II Петровићу Његошу изузетно много наглашавало богатство Његошевог језика, требало би дати бар делимичан, а довољно и уопштен, одговор на питање: у чему је, сасвим одређено, то богатство? Да ли је оно у десетину хиљада код Његоша нађених речи? Јесте,

³ И. Андрић, *Сабрана дела*, Књига XIII, Београд 1981, 52.

⁴ М. Селимовић, *За и против Вука*, Нови Сад 1967, 131—132.

⁵ М. Стевановић, *Сврха и начин израде овога дела*, Речник језика Петра II Петровића Његоша, I—II, Београд 1983, VIII—IX.

свакако, и у томе, па нека их је и која стотина мање. Богаћење речника које се исказује повећањем броја речи сигурно је прво у реалијама развитка сваког језика, па и нашега. И можда се то најпре може показати управо на противуречним односима опозиције народног језика према елементима језика који су до Вукове реформе били комуникацијско средство наше културе уопште, па у њој и наше књижевности. У томе погледу и Његошев се језик може узимати онако како се Шекспиров или Спенсеров језик узимају за енглески⁶: као језик који с о б о м актуализује, одн. поново оживљује извесне речи, и граматичке структуре, наравно, и уводи их, „понарођене“, у књижевни језик заснован на народном језику. Сасвим сá разлогом И. Андрић каже да „има у нама дрхтај једног тона који тачно одговара специфичном ритму Његошевог десетерца, који се према њему односи као калуп према одливку и који се на његов звук увек одазове, веран и непогрешан као лозинка,“ те је зато „Његош увек присутан у нашем животу (наведено дело, 61)“. Заправо, Иво Андрић констатује чињеницу да генерације већ цитирају Његошеве стихове не „у неком књижевном смислу речи,“... него их употребљавају „као што употребљавају у говору толике народне изреке и узречице, не двојећи их од њих (нав. дело, 61).“

5. Тако, Речник Његошева језика, у најисцрпнијем досад систему, показује контекст пишчеве употребе страног лексичког елемента. И сасвим делимично наводећи тај елемент по реду бројности, констатоваћемо да је Његошев одбир речи из црквенословенско-руског, старосрпског и црквенословенског био условљен, ако не првенствено а оно највише, песничком потребом. И био је врло срећан. Историја појединих речи то потврђује. Навешћемо, на пример, да је упркос настојањима пуриста да многе од тих речи уклоне из српскохрватског књижевног језика, у томе језику много управо остало у врло живој употреби, као чврсти саставни део његовога вокабулара. Такве су у наведеноме Речнику дефинисане и контекстуално образложене као живе речи, нпр.: *бл̄год̄аран* „захвалан“; *благод̄арити*, *д̄д̄ар̄им* „захвалити, захваљивати“; *благод̄арност* „захвалност“; *бл̄год̄атан* (*благодатан*) са значењима: „милостив“, „пун благодати“, „пун пријатности“.

⁶ St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford 1966, 171; »It sometimes happens that a word which had fallen into disuse is revived and readmitted into literary language or even into ordinary speech. A number of obsolete terms, Shakespearian, Spenserian and others, were rejuvenated in this way by English writers during the Pre-Romantic and Romantic period. The history of the word *glee* may serve as a warning that what may be an archaism in the usage of one generation may cease to be archaic for the next«... В. и принципски о језичком стваралаштву појединаца (Гете, Пушкин, Шекспир, Толстој, Његош, Караџић, Мицкјевич, Словацки) код А. Велића, Око нашег књижевног језика, СКЗ Београд 1951, 19—21, 31, 45, 285.

„пријатан“, „благодворан, окрепљујући“; *благододан* са значењима: „племенит, великодушан“, „достојанствен, поносит“, „врло уважен“, „поштован, угледан“, *блџгослџв* и *благослџвити*, управо, код Његоша *благослџвјати* и (на шта Речник упућује ознаком в.) — *благосиљати* „изрицати, давати благослов“. Примери, наиме, из Његошевог језика, који чине природно окружење датих речи: — И ја му остајем вјечно благодаран. — На овом Вашем дару много Вам... благодарим. — И пуну благодарност заслужује. — Над њом се благословено, лијепо и благодатно небо шири и смије. — Ти си жртва *благородног* чувства. — *Благосиљаше* земљу и сл. — апсолутно су актуални и у језичком осећању генерација и каснијег XIX века, одн. XX века. Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске тако даје примере: — Врло лепа хвала што се бринете о мени. Бићу вам до века благодаран — Јована Поповића; — Ја ћу ти у души благодарити — Јанка Лесковара; — Доселио се и судија Манојло, *благородан* створ — Исидоре Секулић, или — Онда је још живио његов *благородни* господин отац — Мирослава Крлеже; — Ја бих *благосиљао* бога — Б. Атанацковића, дакле — са оним истим семантичким спектром који налазимо у Његошевом језику, а у околностима развитка једног књижевног језика који се, по многима, имао развијати на искључиво народној бази.

6. То исто показује нам група речи чија је основна морфема именица ж. рода *чџст* „део“. Речник Његошева језика бележи је ознаком црквенословенизма, као што слично бележи њене деривативе: *чџстица* ж. (цркв.-рус.) „најмањи делић чега, честица, искра“, *уџсник* м (цркв.-рус.) „учесник, судеоник“ и *уџстије* с (цркв.-рус.) „учешће, суделовање“. И несумњиво су деривативи њени у облику који имају код Његоша, као и сама основна морфема, архаизми. Али су као семантичко-творбени модел, у српскохрватском обличју *чџстица*, *уџсник* и *уџшће*, заједно са глаголом *уџствовати* несумњиво интегрални део модерног књижевног језика.

7. Наравно, нису само стране словенске речи, од којих су многе и од раније биле истог порекла с њиховим каснијим ликовима у нашем језику, у Његошевом језику. Има, како се и по ознакама у истоме Речнику види, и речи из других језика, из оријенталних језика, покоја из грчког, знатно мање и из ебрејског језика, кад то тражи дотични појам. Да наведемо само неке, од оних који су у општој употреби, наравно: *диплџма* ж грч., *дипломџија* ж грч., *дџск* м грч., *дџрек* м тур., *џдол* м грч., *кџвез* м тур., *мџна* ж хебр., *мџсија* м хебр. *шџтор* м перс.-тур. Ту су, затим, речи пореклом из западноевропских језика. Овде је француских највише (нпр., *галџрија* ж фр., *гарнџзон* м фр., *рокџкџ* м фр., *рџла* ж фр.), неупоредиво мање итали-

јанских (нпр., *галија ж тал., флџа ж тал., гвџдија ж тал., квартира ж тал.*) и ретко која немачка реч међу општеприхваћеним (нпр. *фабрицирати*), са сасвим усамљеним оним речима које би биле неприхваћене (нпр. *фџкел* м нем.-рус. „зубља“). Лексички фонд, дакле, који потврђује да Његош, у време када Вуков народни језик у функцији књижевног тријумфује, пише оригиналним поетским језиком који садржи бројне регионализме, црквенословенизме, русизме,⁷ интернационализме. Пише, дакле, као образован човек, служећи се језичким средствима за која је у датом тренутку осећао да ће најадекватније рећи своју мисао, песничку али и било какву другу, с обзиром на универзалност његовог духовног и световног положаја.

8. У овоме контексту треба посматрати и флуидну категорију дијалектизама. Наиме, треба бити свестан чињенице да у књижевном језику који је основан на врло широкој народној основи категорија дијалектизма не може бити друкчија него флуидна. То јест, колико год да има сасвим одређених дијалектизама, толико их има са расплутујим, мање одређеним, границама, дакле, оних који су ближи општеприхваћеним речима у стандарду. Несумњиво је да је морфологија ту најстрожа, за њом синтакса, а да је лексички ниво (вокабулар) полје где је дефинисана флуидност највише заступљена. И у језику једнога писца као што је Његош сигурно је да има дијалектизма. И узалудне су претензије да се они негирају кад већ први стих великог нашег песника у *Горском вијенцу* гласи:

Виђи врага су седам бињишах.

Јер од пет речи у њему три су непобитни дијалектизми за сваког несумњиво: како *виђи*, тако *су*, које се као предлог у Његошевом дијалекту још употребљава уз бројеве, бројне изразе и инструментал заменица,⁸ као и облик генитива множине *бињишах*. Овај последњи је већ ишчезао, али је у песниково време и код самог песника био у врло широкој употреби, иако несумњиво не и на широком простору. То је, уосталом, у науци бар познато из борбе хрватских ахаваца за место тога облика у књижевном језику.⁹

9. И прва два добро су позната из историје нашег језика свима који су је учили. А сва три још боље дијалектологији српскохрватског језика, као што је познато више дијалекатских црта из Његошевог језика у појединим областима језичке науке. Речник Његошева језика (Београд 1983) тако, с научном оправданошћу, и даје нпр.: *виђи* са ознаком „заст. и дијал. облик

⁷ В. Stolz, нав. дело, 161.

⁸ Д. В. Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, Библиотека Јужнословенског филолога 3, Београд 1930, 37, 59—60.

⁹ Zl. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978, 231, 241—242, 278—279.

императива гл. видјети“, са примерима: — Сада виђи како те цијеним. — Виђи врага су седам бињишах; виђу са ознаком „заст. и дијал. обл. 1. л. презента“, са примерима: Виђу — мене помоћ не можете. — У твоја писма ја не виђу ништа. Или, исто тако оправдано, у области синтаксе означава ознаком дијалекатског, на пример, инструментал с предлогом *с(а)* а значењем средства вршења радње: Већ га с трона блистателног / смрт с грабљивом руком скиде. — И затворим очи са рукама. — Ђорђем су се српске мишце са витештвом опојиле и сл. Да уз ово наведемо, исто тако оправдану, ознаку датог Речника на нивоу вокабулара, где је флуидност дијалектизма најизразитија, тј. примере као што су прилог, одн. предлог *приђе*, *приђе* за књижевнојезичко *прије*, *прије*; *пријед* за исти прилог; *ргнути*, *ргнем* за књижевнојезичко *дирнути*; *чојак*, *чојка* за књижевнојезичко *човјек*; *чојски* за књижевнојезичко *човечно*, *људски* и др., а који због своје тачно одређене дијалекатске природе у категорији лексичког дијалектизма имају оштру границу у свој флуидности дате материје узете као категорије. Најзад, о оправданости констатације дијалектизма мора се говорити и са гледишта морфосинтаксе када се има у виду да Његош у своме језику има, нпр., и конструкцију типа: И ја плана не знадем другога / за покорит ломну Црну Гору, / што све не би покла Црногорце (в. Речник Његошева језика, под за 17), тј. за + инфинитив са вредношћу конструкције да + презент, одн. потенцијал. Дефинисана као несумњиви дијалектизам у радовима више проучавалаца ширег српскохрватског подручја, за Његошев језик узима се као сигуран романизам.¹⁰ Конструкција је с домаћим морфолошким елементима, карактера калка, нимало неуобичајена за балканске језичке односе.

Све ово — дакле, и оправдано присуство дијалектизама по дефиницији — и изграђује квалитет, рецимо, Горског вијенца као једног од првих међу поетским делима наше књижевности. Тиме, заправо, чак и оно ускодијалекатско, проседеом пишчевим наиме, улази у релацију књижевног језика и отежава стварање провинцијализама. Природно је отуда што у најпотпуније досад датом систему Његошевог језика, у овоме Речнику, и нема провинцијализама, сем можда којег промаклог. И добро је што их нема с обзиром на принципску њихову интегрисаност са дијалектизмима.

10. Уз поменути „страни“ слој, и узимајући дијалектизме као део ужег слоја народног језика, ипак је, наравно, Његошу најважније место заузимао народни језик, у првом реду језик његовог краја, врло богат лексиком и синтаксом, обојен мисаоношћу

¹⁰ В.: М. Стевановић, Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца, САНУ Посебна издања CDXIII/27, Београд 1976, 86—88.

и изванредном елиптичношћу које резултирају у гномичности и кондензованости Његошевог језичког израза. Уклапање страног елемента било је творачко и у функцији саопштавања (зато га горе и стављамо у наводнике), тако да је — у свему сада — његов језик одговарао Вуковом принципу да се ствара на народном језику. Отуда, уз одговор, сасвим делимичан наравно, који смо дали о богатству Његошевог језика (в. т. 4), можемо рећи да ће сигурно још тачнији одговор бити да је то богатство, пре свега, у великој бројности значења и функција појединих речи. У дубинским вредностима онога, дакле, што чини супстанцију и структуру језика уопште, па и језика једне личности, и то језика који је — како је то оправдано констатовано — дао нову моћ народном језику.¹¹

11. То се може видети већ на првој речи сваке наше азбуке (абецедe, алфавета, алфавита) која се уноси у речнике, па и Речник језика Петра II Петровића Његоша (Београд 1983) тако даје под првом одредницом а разгранат семантичко-функционални систем лексеме који је сигурно богатији него код било којег другог писца појединца. За ауторе Речника а лексема а је: прво, везник а семантичко-функционалним оптерећењем — 1) спољног знака везе међу изразито супротним реченицама и деловима реченице и значењем а) „супротно од тога“: Свуд испод нас муње сијевају, / а нас једне само сунце грије; б) „међутим, пак“: Свога дома већ не ћах гледати, / него кости тамо оставити, / а он ме је братски дочекао; в) „али“: Хоћах убит једну кукавицу, / а жа ми је фишек оштетити; г) „па ипак“: И што ми је до њихове свађе / а вџљ бих да надјача мањи; д) знак везе неподударних појмова (субјеката, предиката, објеката, одн. других допуна или одредби): Куд ће више бруке од старости! / Ноге клону, а очи издају; њ) са значењем „док“: Објесио пушку о рамену, / па чепука тамо и овамо / по пољани као сви остали; / а одовуд неки од нашијех / умимогред покрај оце мини; е) са значењем „већ, само“: Не смијемо ништа започети / што би народ к витештву зажегло / ... а ка гуске све нешто ћукамо; ж) са икључним значењем „бар, макар“: Ако ли не мога купити фишека, а ти нам пошаљи аспри да купимо; 2) везник за изузетну неједнакост и значењем „камоли“: Кам би црка од жалости, / а не сестра за онаким братом; 3) копулативни везник са значењем а) везника „и“: Но је наша веселија војска: / Коло води, а игре замеће; Војску прими а прими топове; б) везника као год; чак, штавише: Срећан бјеше, а убојит бјеше; в) сукцесивног везника па: Шетајући књигу направио / а посла је Чеву питомоме; 3) везник узрока за последицу са значењем „јер,

¹¹ П. Ивић и Ј. Кашић, нав. у Историји српског народа V/2, СКЗ Београд 1981, 352.

будући да“: Причаћемо, а имамо доста; 5) везник с последичним значењем „при том, тим, те, тако да“: Диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши. Друго, лексема а је партикула — а) за нарочито истицање појма који се везује за претходну информацију, дакле, са значењем „и то“, „баш“, „управо“: Турке тамо навућ на границе, / а све Турке најжешће јунаке; б) за скретање пажње, за изражавање чућање и изненађења: А како им читаш летурђију / кад овако у писмо затежеш; А бјеше ли игре у Млеткама?; в) за подстицање, са императивним значењем „де“, „дела“, „хајде“: Кад то виђе попе Бошковићу, / викну попе из грла бијела, / а Брђани црн ви образ био!; г) као узвична речца за указивање на текст који следи и с вредношћу „та“: Какве змије, честити принципе, / а гадно је на пут погледати. Треће, лексема а је узвик за дозивање, са значењем „хеј“, „о“: А Мурате, наша вјерна слуго, / шта ти прошиш у два господара? Осим што их наводи у овим функцијама, Речник даје лексеми а у везничким комбинацијама: 1) а и, за истосмерност појмова, са значењем „и“, „уз то“, „поред тога“: Јунаштво је цар зла свакојега / а и пиће најслађе душевно; 2) а камоли / а некали / а толи, за везу изузетно друкчијих појмова, тј. са значењем „где ли“, „куд ли“, „како ли“, „откуда ће / неће“: Нико жалит не смије никога, / а камоли да му што помогне; и 3) а оно, за ограничавање, за допуштање, са значењем лимитативног бар: Не буде ли тога, а оно нека се печатају о моме трошку. У ваљда двадесетак значења, одн. функција, што је, свакако, разумљиво мање од онога што се даје у општем Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (књ. I, Београд 1959), за који је црпена грађа са најширег подручја српскохрватског језика, уочава се, рецимо, и значење које Речник Његошева језика, колико нам је познато, први дефинише као „везу узрока за последицу“. У примерима типа: Бијела је кула опкољена; / ми се из ње маћи не смијемо, / а турска је војска ојачала (Пј. 187, 374—376) и сл., наиме, радње означене реченицама које претходе клаузи са а последица су радње означене реченицом са а: кула је опкољена, ми из ње не смемо изаћи јер је турска војска ојачала.

12. Остајући још у сфери помоћних речи, рећи ћемо да Речник Његошева језика констатује потпуну ширину употребе везника да у језику овога писца. То је везник: 1) намерних реченица: Палеолог позива Мурата / да закопа Грке са Србима; 2) последичних реченица: Сунце пече да очи искоче; 3) изричних реченица: Господаре, цио народ жели / ... да му кажеш своја странствовања; 4) погодбених реченица: Францускога да не би бријега, / аравијско море све потопа; 5) допусних реченица: Не бих ти га данас поклатио / да ми пошљеш и сто

ћесах блага; 6) временских реченица: Ево већ неколико дана да сам дошао у Вјену; 7) начинских реченица: Од тог доба мало је кад времена пролазило да турски поданици нису пакост чинили Црногорцима; 8) узрочних реченица: Ја не жалим да ћу погинути / ради вјере и закона свога; и, најзад, 9) да је везник презентске допуне која стоји место инфинитива: Не знам јоште што ће од тога да буде. Акцентована (дѣ и дѣ), у Речнику се та лексема даје као партикула пребогатог значењског спектра. У Његошевом језику она је: 1) афирмативна: Да, збиља, лијепа Италија; 2) императивна, с неколико нијанси — вољном: Кад сађи у равницу... срети нас, да не речем, љето; — подстицајном: Неки вели: „Да их почекамо!; — императивно-прохибитивном: Како ово на глас изустимо, / да вратите војску свуколику; — оптаивном: Злобо клета, да те бог убије!; 3) речца за означавање чуђења и дивљења: Ох до бога, а ох довијека, / да чудно ли с главе погибосмо; 4) интерогативна: Да ли ти ми нијесмо рекли да твојега добра нећемо?; 5) као део корелативних конструкција: ко је, да је; како је да је; пошто их стало да стало; 6) као општи индикатор: Доиста је удивљенија достојно да се све наше ствари на обратни дурбин гледају; ал' да: што хоће људи, то и вријеме трпи; и, најзад, као део намерног везника да ако, са значењем „не би ли“: Врат искривих уз поље гледећи / да ако се низ њег' помолите, као и партикула метричке сврхе, без акцента и без значења, за допуну броја слогова у стиху: Но да вели Вујадинов Гашо: / О Пипери, моја браћо драга, / ви јавите на торину овце. Отуда наше тврђење да Речник Његошева језика констатује потпуну ширину употребе везника да, дакле, значи да је он у Његошевом језику заступљен шире него и у данашњем српскохрватском књижевном језику, а да у исто време готово ни у једном примеру нема конотације дијалектизма.

13. Показаћемо исто и на једноме предлогу, који је такође у категорији помоћних речи. На пример, на предлогу за, и то дијакронички — принципом актуализације дате језичке грађе у неколико значењско-функционалних категорија. Уз оне најбројније с акузативом — за означавање односа: намене, циља, места приањања, одн. с инструменталом — за означавање односа просторне и временске сукцесивности двају појмова, стварне (Спрема Перо у Црмницу војску, / а за војском од боја џебану) и фигуративне (Ако народ за њим не окрене) и др., Речник Његошева језика наводи и дути низ акузативних и инструменталских допуна с предлогом за. Оне се све апсолутно актуализују језичком грађом нашег модерног језика. Тако, на пример, за Његошеву објекатску допуну типа — Ја знам да ти за то знавао нијеси имамо Андрићеву — Да му поверава само

такве послове за које и везир може да зна (ТХ 1963, 38), или за Његошеву — Да пас пасу довијек кажује / за крваво наше саставање имамо Андрићеву синтагму — Нико не пита за њен живот у Сарајеву (Госп. 1963, 143). Или за Његошеву узрочну допуну типа за + акузатив: Ко ће ти се за гријех кајати / који паде на српско кољено. имамо Андрићеву: И да ћеш се кајати за све што радиш (Госп. 1963, 90), одн. за Његошеву узрочну допуну типа за + инструментал: Ах, мили Павле, свак за тобом плаче, имамо Андрићеву: За двојцом она плаче: за човјеком и за дјевером (Госп. 1963, 122), као што исту актуализованост видимо у паровима: И узе га за свога посинка (Његош, Пј. 180, 127—129) — Постављен за генералног конзула (Андрић, ТХ 1963, 104); Ту не бјеше ниједнога чојка / један другог који не држаше / за тајнога жбира и шпијуна (Његош, ГВ, 1518—1520) — Сви су сматрали за дужност да помогну једном честином муслиману (Андрић, ТХ 1963, 155). Треба напоменути да овим ни из далека не исцрпљујемо Његошеву материју овога везника, коју нам прегледно пружа Речник Његошева језика, све до богатог фразеолошког инвентара типа: стати ногом за врат, за инат, за срце уједати, испасти за руком и сл., фразеологије која је и данас свежа и која је део оне вечне присутности Његошеве, о којој Иво Андрић тако упечатљиво, као прави језички стваралац, говори.

14. У контексту овако снажне актуалности Његошевог језика пуно оправдање имају и, напред навођене (в. т. 10), констатације о томе да је тај језик давао нову моћ народном језику. У целини Његошевог језика и ускодијалекатски, и у њима страни елеменат, могао се осетити као интегрисан у народни језик који се налази у основи нашег књижевног језика. Ако се као готово такав елеменат осећа, нпр., конструкција за + инфинитив (о којој смо напред говорили, в. т. 9), нема разлога да се као такав, и више још, не осети дијалекатски везник е (иако неће бити домаћа већ позајмљена реч). Бар у стиховима као што је, на пример: Не, Рогане, немој га будити, / е он у сан ка на јави збори, који Речник Његошева језика наводи као пример са везником е који има значење узрочног везника јер, пошто (в. књ. I, под е), или у стиху који долази после овог последњег: / е он у сан ка на јави збори; / е ћемо га штогод распитати, за који исти Речник даје значење консекутивно-узрочног везника зато, па (в. књ. I, под е 4). Јер е је, као и везник да, могло у условима балканске миксоглотије прелазити путеве аналогне путевима нашег књи и учествовати у „упијању“ и трансформацији семантике везане за хипотаксу¹² управо захваљујући иманентно већој

¹² В.: И. Грицкат, Студије из историје српскохрватског језика, Београд 1975, 124—141, 213—218, 223.

слободи коју везници имају у везивању за контекст него што је имају друге врсте речи.

15. Указујући на богатство Његошевог језика путем анализе помоћних речи и, пре тога, анализирајући тзв. страни елеменат, и једно и друго како су дати у једном значајном лексикографском делу нашега времена, ми смо то чинили због тога што су прве — специфичност сваког појединог језика, и зато типично обележје његове структуре, а друге — што при „имерзији“ у домаћој супстанцији показују процесе настајања система у њој. То не значи да исто нисмо могли показати и на главним речима. И оне у Речнику Његошева језика својом употребом, значењима и функцијама, собом у целини, сведоче о богатству језика овог великог нашег песника. Семантичко поље, нпр., *придева грдан, -дна, -дно* (одр. вид *грднић, -а, -о*) дато је у осам сегмената, од општег његовог значења — „велик, огроман, безмеран“, какво има у примеру: *Великаши, грдне кукавице, / постадоше рода издајице* (ГВ, 213—214), до дијалекатских значења „ружан, одвратан, гадан“: *Бјеше, брате, доста лијепијех, / а грднијех десет путах више* (ГВ, 1406—1407), „гужан, несрећан“: *Грдни дане, да те бог убије, / који си ме дао на свијету* (ГВ, 84—85), „нагрдан, нагрђен, поражен“: *Бјежи грдан Пламенац Маркиша* (Пј. 195, 601), *Грдан и опаљен утекох* (Проза, 206), „зао, лош“: Овако је грдно споразумјеније... међу Венецијанима и Црногорцима трајало, докле је ова велика и богата република пала (ОС, стр. 482). Између ових значења Речник Његошева језика даје значења: (под 2) „бројан, многобројан, безбројан“, с примерима као што је: *Пођетињи чело намрштено, / грдне јаме нагрдиле лице* (ГВ, 1001—1002); (под 3) „тежак, страشان, несносан“, с примерима као што је: *Грдне су их мисли спопануле, / грдна их је мука поклопила* (Пј. 181, 161—162); (под 4) „ужасан, грозан“, с примерима као што је *Скочи грдни мучитељ хришћански* (ШМ I, 496), *Ја сам ноћас грдан сан видио: / све оружје своје у комате* (ГВ, 1367—1368) и др. У истој значењској сфери, само сведеној на три значења, природно се налази и прилог *грдно*, за који се у Речнику дају значења: (1) *страшно, ужасно* (*Великаши, проклете им душе, / на комате раздробиле царство, / српске силе грдно сатријеше*, ГВ, 207—209); (2) „ружно“ (*Грдно нам се очи сусретају*, Пј. 254, 1—2) и (3) „гадно, одвратно“ (*Дивне Млетке, али су богме у рђавој кожи, грдно су се по њима посукале прђе и јачине*, Писмо, 200).

16. Или узмимо у сфери глаголских речи лексему *имати, -ам* (и *имадѐм*). Њено се значење грана од значења „поседовати што, бити сопственик чега“ (*Имадем и Хомера на руском језику...*, Писма, 43), које се даје у Речнику Његошева језика као прво, у још пет других значења. Тако је у Речни-

ку (под 1 б) дата нијанса првог значења „не бити без кога или чега“ (С нама боја учињети неће, / јер ја имам неке пријатеље / којизи су лакоми на благо, ОС XXXI, 25—27), а затим (под 1 в) нијанса „располагати (чим)“: Вук на овцу своје право има / кă тирјанин на слаба човјека (ГВ, 616—617). Уз ова значења, Речник дефинише гл. *имати* и у функцији модалног глагола, када има значења глагола *желети, морати, требати*: Изговори, књаже, што *имадеш* (под 3), у служби медијалног глагола „бити у одређеном добу живота“: Ја *имадем* осамдесет љетах (ГВ, 2253) и у граматичкој функцији безличне реченице типа: *Нема* у нас бољег јунака (ОС XXXV, 12), *Али ти добро знаш* да по крајинама има људи хрђавијех (Писма, 34) (под 2 у одредници). А посебно треба истаћи да грађа Његошевог језика дата у оквиру категорије и зраза у којој учествују гл. *имати* тешко да има и један пример који у модерном језику не би био потпуно актуалан. Такав је, мислимо мање актуалности, нпр., израз *немати случаја учинити* (Нити сте *имали* вјерна случаја учинити га, Писма, 30), за који Речник даје значење „не бити у прилици да се учини“ (в. Речник, I, стр. 288), затим *имати радо* (Сви су здраво које *радо* имаш, Писма, 142), за који се даје значење „волети“ (в. стр. 288 Речника, I) и можда још који од четрдесет који се дају.

17. Исто се може рећи и за глагол *учинити, учинѝм* (који се код Његоша јавља и у дијалекатском лику *учињети, учинѝм*). Речник у Његошевом језику набраја значења: направити, начинити, урадити; приредити, организовати, спремити; извршити, извести; предузети; изазвати, проузроковати; донети (што добро); нанети (зло, штету); поставити, изабрати (за), довести кога на какав положај; изићи у сусрет, постићи, помоћи; створити, направити; указати, показати, испољити; поступити. Иако многи од примера носе данас народску (фолклорну) конотацију, као нпр.: По прочитању грамоте *учине* Црногорци у три пута *веселе* из пушака (ШМ IV, испред стр. 117), где би данас *веселије* звучало *приреде веселе* (па и *организују веселе*), како то, уосталом, у дефиницији значења дотичног глагола Речник Његошева језика и „*преводи*“ у данашњи узус, за исто толики број њихов дијакроничка актуализација показала би да су и те како у духу модерног нашег језика. Довољно је за то навести, нпр., само употребу глагола *учинити* са значењем „изазвати, проузроковати“. Његошев пример *Што уради Исток са Западом, / какве страшне учини промјене, / какве силе сатрије вријеме!* (ШМ I, 197—199) могао би гласити апсолутно исто и у језику данашњег историчара или социолога. А у примеру Његошевом: *Ове, истина, мале ствари, али су на мене чудновато дејствије учиниле* (Писма, 142) само треба гл. именицу *дејствије* заменити њеним српскохрватским обликом *деј-*

ство или утицај, па да реченица са гл. учинити буде реченица једног И. Андрића или М. Ристића.

Речник Његошева језика на крају ове одреднице даје попис од петнаестак израза, сваки са по неколико примера, од којих само неколико, са гледишта модерног језика, остаје у сфери фолклора или пак архаизма (по нашем мишљењу, такви су нпр.: учинити бој, учинити заклетву, учинити пријатељство и још само два-три, можда).

18. За књижевнојезичку актуализацију традиционално српскохрватских народних елемената синтаксичких система илустративна је, на пример, и Његошева употреба глагола *хтјети* с повратном партикулом *се* у синтаксичким јединицама с логичким субјектом у дативу. Речник Његошева језика (књ. II, стр. 479) тако даје два значења: „имати успеха, среће у чему, ићи од руке“ и „желети“, при чему је у својој примарној семантици конструкција *хоће ми се*, дакле, како се из дефиниције у Речнику види, једнака са семантиком конструкције *ја хоћу онда* када има друго овде наведено значење (тј. „желети“). У констатованом већ у литератури стању односа који усавршавају модерни наш књижевнојезички узус,¹³ није отуда од најмањег значаја за (историјски) континуитет народног карактера нашег књижевног језика тип конструкције као што је: *Јунаку се чешће путах хоће / ведро небо насмијат грохотом*, коју из Његошевог Горског вијенца наводи Речник (ГВ, 583—584). Она је, наиме, чинилац континуитета у низу који чине, с једне стране, такви примери у језику писача који су народним језиком писали у ранијим вековима (XV—XVIII): *Ње ми се ли хтише*, утицах ја очи ли на њу (Х. Луцић, 189); *Још му се хотише*, у камен становит златан да се пише (П. Хекторовић, 74); *Прем се хтјело мртвој мени* мјесто овако глухо и пусто, да ме тмасте здруже сјени (И. Гундулић, 350); *То се хоће тужној мени*, те ме срце плачно жуди (Б. Палмотић 1, 177); *Он би јио, али му се неће* (М. А. Рељковић, сат. П2а)¹⁴ и, с друге стране, примери као што су: *Сваки је морао бити слободан и весео, ако му се и неће* (Вук. дан. 1, 87, в. Рјечник JAZU, III, Zagreb 1887—1891, стр. 671); *Хоће јој се крви и страдања свију нас* (В. Назор); *И мени се хоће љубави моје слатко брати воће* (М. Беговић); *Њему се хоће лаког живота* (Р. Чолаковић); *Неће ми се* да рушим ваше благородне идеале (Ст. Винавер) и

¹³ В.: Е. Фекеге, *Допринос српских писача стварању књижевног језика у другој половини XIX века*, Наш језик XXVI/2—3, Београд 1984, 87—88.

¹⁴ В.: Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, III, Zagreb 1887—1891, под *hotjeti*, с *са се* (и са другим значењима: с *са се*... а. *pasivno*... на истој стр. 671).

сл. — из језика писаца и Вукове и наше језичке епохе, које у великом броју наводи академик М. Стевановић.¹⁵

19. И из ових неколико језичких црта у литерарном изразу народног језика, надохват узетих, лако су видљиви путеви стабилизације нашег језичког стандарда у елементима које чине стваралачки проседи наших истакнутих књижевника, овде — Петра II Петровића Његоша. Њих је, сигурно, утолико поузданије утврђивати уколико су предмет научног, и у њему и лексикографског, апарата којег је врло добар представник Речник Његошева језика, извор ових наших разматрања о књижевном језику и, несумњиво, не само један од првих него управо — први наш речник чија је грађа језик писца-појединца. И — нека овде додамо — добро је што је, будући на томе месту у нашој лексикографији, то — како његов редактор у уводном делу те значајне за нашу културу књиге каже — речник класичног типа. Јер, за сва даља испитивања сигурно је да морамо пре свега имати научно засновану оцену лексичко-семантичке садржине речи. А овај је Речник у пуној мери, на основу богатог материјала, дакле — лингвистички документовано, сигурно даје. И као такав, користан је путоказ и за рад на обради језика других наших писаца, оних, наравно, који су за развитак нашег књижевног језика најзначајнији.

Живојин Станојчић

¹⁵ В.: Наш језик XXV/3, Београд 1981, 112—114. О датој конструкцији у новије време в. и М. Стевановића у делу овде наведеном у напомени 10, стр. 55—58, и Р. Маројевића у Јужнословенском филологу XXXIV, Београд 1978, 223.